

EGY NAGY MECÉNÁS PÁRATLAN ADOMÁNYAI A NEMZET MÚZEUMÁNAK (SEMSEY ANDOR ÉS A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM ÁSVÁNY-ŐSLÉNYTÁRA)

Papp Gábor

PhD, Magyar Természettudományi Múzeum
Ásvány- és Kőzettár
pappmin@nhmus.hu

Kecskeméti Tibor

a földtudomány kandidátusa,
Magyar Természettudományi Múzeum
Őslénytani és Földtani Tár, kecs@nhmus.hu

Bevezetés

A *Magyar Salon* című társasági lap 1888. évi egyik számában „a Magyar Nemzeti Múzeum vezetői” aláírással egy tizenhárom portréból álló kollázs látható, középen Pulszky Ferencel, a múzeum igazgatójával. Krenner Józsefnek, az Ásvány-Őslénytár örének (vezetőjének) jobbján egy szakállas-bajuszos, erősen kopaszodó, javakorabeli (ötvenöt éves) férfiú, Semsey Andor fényképét látjuk. A múzeum tizenkét vezető tudósa között egy földbirtokos – avagy, ahogy néhány korabeli lak- és címjegyzékben szerepelt „magánzó” – szokatlan, de ez esetben nem eltúlzott gesztus. Amint maga Pulszky Ferenc jelentette ki a múzeumból szóló írásában: „nem léphe-tünk az ásványtárba anélkül, hogy Semsey Andor tiszteletbeli főör érdemei előtt ne emelnénk kalapot” (Pulszky, 1888). Cikkünkben ezen – még több évtizeden át tovább gyarapodó – érdemek ismertetésével mutatjuk be, miért lehetett Semsey a múzeum tiszteletbeli főöre, és miért érthette az a ritka megtiszteltetés, hogy – a vezeték-, illetve a

keresztnevét is felhasználva – két ásványfajt is elneveztek róla.

A Magyar Nemzeti Múzeum Ásvány-Őslénytára Semsey színre lépése előtt

Az MNM Ásvány- és Őslénytára 1870-ben jött létre, az addigi Természettudományi Társaság tudományos szakok szerinti felosztásával, ami az MNM 1869-ben kinevezett új igazgatójának, Pulszky Ferencnek az érdeme volt. (Ma a természettudományi tárak jogutódai a Magyar Természettudományi Múzeumhoz tartoznak.) A rendszeres állami dotáció, az új bútorzat (1869-től), a vízfűtés (1875-től), a társasági szakkönyvtárak létesítése mind egy-egy lépés volt a Pulszky által megfogalmazott célok felé: „közhasznúvá tenni az intézetet, s a gyűjteményeket európai színvonalúvá emelni”. A múzeum a kiegyezés utáni kedvező gazdasági és kultúrpolitikai konstellációknak és Pulszky vezetői kvalitásainak köszönhetően csakhamar lendületes fejlődésnek indult. Az Ásvány- és Őslénytár azonban még ezen belül is páratlan felvirágzásnak örvendett, aminek egyik záloga az új tárvezető személye volt. A már 1866 óta a Természet-

rajzi és Technológiai Társaságban dolgozó fiatal (kinevezésekor harmincegy éves) Krenner József jó szervezőkészséggel megáldott fanatikusan „minerofil” (ásványszerető) – emellett az őslénytani egyes ágaiiban is jártos – szakember volt. Sikerült meggyőznie Pulszkyt arról, hogy „a múzeum tökéletesen ásványgyűjteménye nagyon távol áll attól, hogy céljának megfelelően, amennyiben sem tudományos, sem más igényeket nem elégít ki. [...] Hogy a régi mulasztások legalább részben pótol-tassanak, egy nagyobb szerű gyűjtemény vásárlására kellett gondolni” (Krenner, 1902). Ez a kollektív a Lobkowitz hercegeknek a csehországi Bilinben (Bílina) található gyűjteménye volt, melyet az országgyűlés külön felhatalmazásával 1870 végén, 30 ezer forintért vásároltak meg. A vétel jelentőségét pusztán az a számadat is érzékeltetheti, hogy a kollektív több mint 40 ezer darabból állt, közülük 34 ezer került a múzeum akkoriban alig több mint 12 500 példányos gyűjteményébe. A Lobkowitz-gyűjtemény megvétele – amint ezt a következőkben látni fogjuk – közvetett módon a tár további gyarapodásában is nagy szerepet játszott.

Egy találkozás és gyümölcsei

Semsey Andor, a már 1866 óta Pest-Budán élő jómódú földbirtokos (életrajzát lásd e számban, Pozsonyi József írásában), Pulszky Ferenc tanácsára kereste fel Krenner Józsefet, az MNM Ásvány-Őslénytárának vezetőjét, a múzeum Ásvány- és Földtani Tanszékének professzorát (Ilosvay, 1925). Érdeklődése ezután – alighanem Krenner személyének és az ásványok varázsának köszönhetően – fordult a természettudományok, kiváltképpen a földtudományok irányába. Mauritz Bélának Krenner többször élőszóval mesélte el, hogy „megjelent nála a múzeumon egy

igen egyszerű öltözetű, érdekes egyéniségű férfi, aki arra kérte őt, hogy előadásait látogathassa, sőt ezen túlmenően Krenner szaktudását is igénybe vehesse. E fáradozásáért még külön díjazást is kilátásba helyezett. Krenner minden díjazás nélkül örömmel vállalta a feladatot” (Mauritz, 1933). Ezután Semsey „a herceg Lobkowitz-gyűjtemény tudományos becsé és szépsége által elragadtatva, eleinte az ásvány-őslénytár látogatója és tanulmányozója, később belmunkatársa és jóltevője lett” (Krenner, 1902). Az első találkozásra Mauritz visszaemlékezése alapján „a harvtanas évek vége felé vagy a hetvenes évek legelején”, Vendl Aladár (1957) szerint 1871 tavaszán került sor. De valószínűbb, hogy csak egy évvel később, mivel Krenner (1896) szerint Semsey 1872 óta volt „a tár rendes látogatója”, és éppen ebben az évben költözött a múzeum a Két Nyúl és a Csillag (a mai Lónyay és Gönczy Pál) utca sarkára, csaknem szemközt Semsey akkori lakhelyével, a Mészáros utca (Vámház körút) 2. számmal. Az Ásvány-Őslénytárban az 1870-es évek első felében a Lobkowitz-gyűjtemény feldolgozása és – a régi gyűjteményi anyaggal együtt – az új bútorzatban történő elrendezése folyt, ami nyilván lehetővé tette, hogy Semsey igazán „testközelből” tapasztalhatta meg az ásványok, kőzetek és ősmaradványok szépségét és érdekességét. Amint Mauritz Béla (1924) emlékezéséből is tudjuk, „évtizedeken át délelőttijeit a Magyar Nemzeti Múzeum ásványtárában vagy a m. kir. Földtani Intézetben [...] töltötte”. Semsey csaknem haláláig a múzeum közelében lakott, az 1880-as évek közepéig a Vámház krt. 2., majd 1891/92-ig a Főherceg Sándor (ma Bródy Sándor) u. 12., ezután évtizedekig a Kálvin tér 4. alatt, és csak élete vége felé költözött a Városmajor u. 28/a szám alatti Semsey-bér-

házba, melyet másodunokaöccse, Semsey László építtetett.

Semsey nyilván Krenner jóvoltából ismerkedett meg annak korábbi neveltjével, Eötvös Loránddal, akivel haláláig tartó szoros barátságot ápolt. „A három benső barát, Eötvös Loránd, Krenner József és Semsey Andor megtárgyalták a természettudományoknak minden ügyét; Semsey Andor bőkezűsége folytán a hazai természettudományi kutatások és gyűjtések nagyszerű fejlődésnek indultak” (Mauritz, 1933).

Semsey nagyobb arányú mecénási tevékenysége, ezen belül múzeumi adományainak sorozata csak 1878-ban vette kezdetét, ezt valószínűleg egyrészt a – birtokai jövedelméből származó – megfelelő tőke felhalmozódásának időszüksége magyarázza, másrészt egyfajta tervszerű felkészülés. Semsey ugyanis – korábban jogi és a gazdasági akadémiákat látogatván – nem folytatott rendszeres természetrajzi tanulmányokat, amint Ilosvay Lajos (1925) írta nekrológiájában, Semsey „megfontolással készült a természettudományok maecenásságára. Megállapítható, hogy az erre való készülődése annyi időt vett igénybe, amennyi kétszer is elég lett volna bármely szakpályára képesítő ismeretek elsajátítására.” A természettudományok és támogatásuk felé történő fokozatos közeledésének első nyomaként 1874-ben 100 forint adománnyal a kir. m. Természettudományi Társulat örökítő tagja lett, majd 1875-ben 1000 forintos pályadíjat írt ki Magyarország állatvilágának kutatására. (A KMTT tudományos célú pályázatait a későbbiekben is több ízben támogatta.). 1876-ban belépett a Magyarhoni Földtani Társulatba, majd 1877-ben *Braziliának egy új apatit-lellye és Szilágy-Somlyói harmadkori kőületek* címmel előadást tartott a társulatban. Az előadások

szövege a *Földtani Közlöny* azévi kötetében meg is jelent. 1877-ben jegyezték föl a múzeumi jelentésekben első adományait, néhány Predazzóból (Dél-Tirol) származó kőzetet.

A Semsey-korszak áttekintése

1878-ban Semsey Andor mecénási tevékenysége új szakaszához érkezett. Az állatkertben támogatásával madárház épült, de ami számunkra jóval fontosabb, az Ásvány-Öslénytár életében – amint Krenner József (1902) fogalmazott – „az 1878-ik évvel új korszak nyílik meg. Ebben az évben lép előtérbe a tudományért lelkesülő hazánkfia, dr. Semsey Andor földbirtokos, ki ezentúl az ásványtár fejlődésére döntő befolyást gyakorolt és annak érdekében többet tett, mint az összes itt közreműködő faktorok eddig tehettek és valaha tehetnek. [...] Semsey ezen időpont óta ásványtárunkkal mind bensőbb és bensőbb összeköttetésbe lépett, és mindig nagylelkűen segítette elő az osztály érdekeit, annak tudományos törekvéseit, nem kímélve sem költséget, sem fáradságot. Azóta évenként ismétlődnek Semsey Andor nagylelkű ajándékai.”

A nevezetes évben Semsey felhatalmazta Krennert, hogy a párizsi világkiállításon bemutatott ásványok közül a legbecesebbeket 17 ezer frank összértékig megvásárolja (Krenner, 1896). Semsey „kiváló szépségű díszpéldányokat, felette ritka ásványokat – köztük sok magyart is – vásárolván, ezen a vételárt jelenleg tetemesen meghaladó értékkel bíró példányok által a múzeumi ásványgyűjtemény becsét nagy mértékben gazdagította, és ilyképp a nemzeti múzeum gyűjteményinek gyarapítására s a tudomány előmozdítására irányzott hazafias áldozatkész buzgóságának újabb fényes tanújelét szolgáltatva” (a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium 8. jelentése).

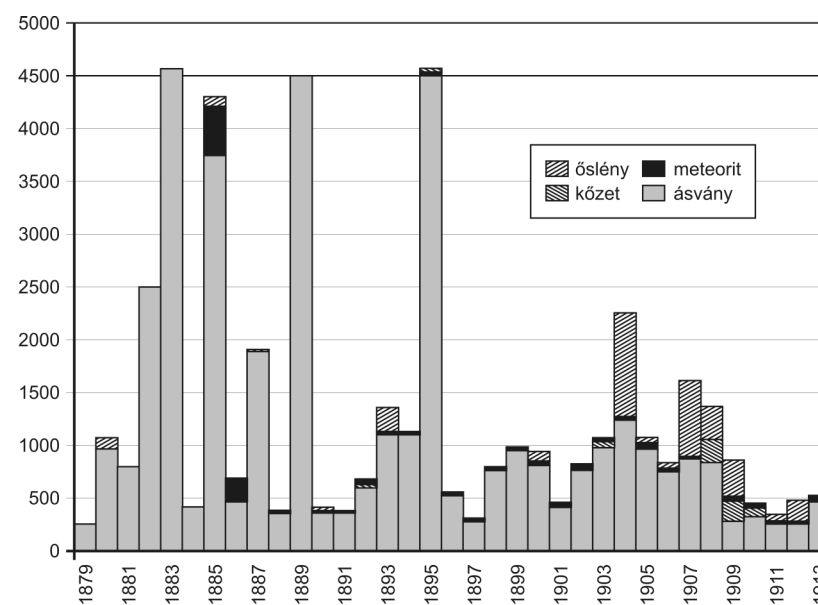
Amint a Semsey Andor adományairól a rendelkezésre álló források (főként VKM- és MNM-jelentések) alapján készített diagramon (1. ábra) látható, az ajándékok sora ezután megszakítatlanul folytatódott 1913-ig, ettől fogva az adatok hiányoznak. A diagram lefutásából érzékelhető a gyűjteménygyarapítási stratégia változása. Az első évtizedet az egyben, nagy tételben (1000–5000 db) vásárolt ásványgyűjtemények jellemezték, két nagyobb beszerzés között általában egy-egy viszonylag kis vételi darabszámú évvel (3–400 ásvány). E periódust az 1895-ös év (a Frenzel, Schöffel és von Uslar-gyűjtemény jelentős részének megvásárlása) zárta. Ezzel párhuzamosan történt 1885/86-ban a meteoritgyűjtemény megalapozása. A következő, mintegy tízéves periódust a kisebb darabszámú (évi összesen 500–1000 db-os), szelektív vételek jellemezték. 1904-től megugrott a vásárolt

öslények száma, majd – amire korábban nem volt példa – néhány évig kőzeteket is vett Semsey a tárnak, míg az 1910-es évek elejét a vételek darabszámának visszaesése jellemezte (ami a beszerzési értékben nem mindig tükröződött). A világháború alatt és után valószínűleg drasztikusan csökkent az adományok mennyisége, de erre vonatkozó kimutatásokat nem sikerült fellelnünk.

A nagy gyűjteményvásárlások

Amint Krenner József (1902) megfogalmazta, Semsey Andor (általa voltaképpen Krenner) „törekvése nemcsak arra irányul, hogy az újabban felfedezett ásványok javát megszerezze, hanem régi gyűjteményeket is vásárol”. A következőben áttekintjük a Semsey által vásárolt nagyobb kollekciókat.

1881/82-ben Semsey J. A. Bérenger párizsi ásványgyűjteményéből vásárolta meg a

1. ábra • A Semsey Andor által az Ásvány-Öslénytárnak adományozott példányok darabszáma és megoszlása 1879–1913 között a korabeli nyomtatott jelentések adatai alapján.

magyar példányokat, közel 2500 darabot (Ilosvay, 1925). A következő évben az Esterházy hercegek kollekciónak vette meg, mintegy 4440 ásvánnyal, 10 ezer forintért. „E gyűjteményben hazánkknak a 18. századi és még régebbi ásványkincsei vannak oly gazdagon képviselve, hogy ahhoz hasonlót bárhol is hiába keresnénk” (VKM 12. jelentése). 1884/85-ben következett Fauser Antal pesti gyógyszerész „nevezetes és számtalan magyar unicumot tartalmazó” 3436 példányos gyűjteménye, 17 500 forintért (VKM 14. jelentése), két év múlva pedig Spindler Péter zalatnai bányatiszt 1200 darabos, elsősorban erdélyi ásványokat tartalmazó kollekciónak (Ilosvay, 1925), valamint Jikeli Sámuel volt bányatiszt nagyszabedényű gyűjteményéből 319 ásvány (VKM 16. jelentése). Végül 1888/89-ben a múzeum egy olyan gyűjtemény birtokába jutott, „mely az egész világ lel- és termőhelyeire nézve a maga nemében egyetlen, minthogy abban a különböző ásványtermő helyek úgy vannak képviselve, mint a világ egyik múzeumában sem. Ez a dr. Schuchardt-féle gyűjtemény Görlitzből, melynek tárgyai közül joga van a múzeumnak az eredeti vételár alapján 12 000 márka erejéig azokat az ásványokat kiválasztani, melyek a múzeumunkban hiányoznak. Ez összeghez járul Semsey Andor úr 10 000, a múzeum pedig 2 000 márkával.” Ugyanakkor „egy másik, igen fontos gyűjteményből, ti. a most Grácban élő Fodor udvari titkár szép ásványgyűjteményéből is válogathatott múzeumunk mint első kiválasztó, melyből Semsey Andor 800 forint erejéig vásárolt a múzeumi gyűjtemény számára. A néhai Paulinyi [Sándor?]-féle gyűjteménynek színe-java szintén múzeumunkba került; ugyancsak Semsey Andor 600 forintot vásárolta meg azt.” (VKM 18. jelentése). Látható, hogy a Sem-

seyvel megvásároltatott gyűjtemények elsősorban magyarországi példányokat tartalmaztak (vö. Semsey „különösen a hazai ásványok megszerzésére fekteti a főszólyt”; VKM 20. jelentése). Ez nyilván azzal magyarázható, amivel Krenner kinevezésekor szembesült: az Ásvány-Öslénytár anyaga „hazánk sokféle ásványkincseit nem foglalja magába, amint azt Európa legásványdúsabb országának múzeumától joggal követelni lehet[ne]” (Krenner, 1902).

Az MNM ásványgyűjteménye az 1880-as évek elejére már komoly értéket képviselt: a Lobkowitz-gyűjtemény jóvoltából bőven voltak elsősorban Közép-Európa, de a világ más részeinek klasszikus lelőhelyeiről származó darabok, Semsey segítségével egyre gyarapodott a régi magyar anyag, mellette folyt az újabb előfordulású példányok beszerzése, de a meteoritgyűjtemény még eléggé szegényes volt. 1885-ben ezért Semsey 26 ezer márkáért megvette Eduard Hendrik Baumhauer haarlemi tudós meteoritgyűjteményét, mely a beszámoló szerint „a múzeum birtokában levő meteoritokkal egyesítve egy tipikus meteorit gyűjteménynek képezi immár alapját, melyet az anyag roppant költséges volta miatt eddigelé nélkülöznünk kellett” (VKM 14. jelentése). A következő évben pedig már arról olvashatunk, hogy „a legnagyobb szerű gazdagítás érte ezen osztályt az által, hogy Braun Adolf báró cs. államtanácsos [Bécs] híres meteoritgyűjteménye Semsey Andor úr által szerzettetett meg számára. Európának ezen legnevezetesebb s 24 000 forint értékű privát gyűjteményében 214 különböző hulláshely van képviselve.” Semsey összeállította és 1886-ban *A magyar nemzeti múzeum meteoritgyűjteménye* címmel magyarul és németül megjelentette a kollekciónak katalógusát, 1888-ban pedig a *Magyar Salon* hasábjain

mutatta be a gyűjteményt (*A magyar nemzeti múzeum meteoritjeiről*), és cikkében büszkén állapíthatta meg, hogy „mindent egybevetve, múzeumunkban már 257 meteorithullás darabjai vannak. Ez az eddig ismeretesekek felénél már több.” Ismertetését azzal zárta, „azt kívánom még, hogy a hazánkban hullott meteoritok mindannyian a nemzeti múzeum gyűjteményébe kerüljenek!” Ez ügy – és a külföldi meteoritok megszerzése – érdekében a továbbiakban is mindent megtett, amit jól mutat, hogy az 1878–1913 közt a múzeumba került meteoritok több mint 93 %-át ő vásárolta.

Az öslénytani anyag gyarapítása

Mint a fentiekben is kiténik, vételeinél Semsey érdeklődése elsősorban az ásványok irányában nyilvánult meg (ebben bizonyára meghatározó volt Krenner hatása!), de szívesen vásárolt ősmaradványokat is. Az első nagyobb beszerzésről az 1884/85-ös VKM jelentésből értesülünk. Akkor több tiszai mamut- és rinocéroszmaradvány került Semsey révén a tárba. De vásárlásainál mindig elmaradt az ősmaradványok száma az ásványokéhoz képest. Ez a jelentésekből egyértelműen kiténik: csak hét évben vásárolt száznál több öslényt (1885: 107, 1893: 229, 1904: 986, 1907: 719 (közetekkel együtt), 1908: 309, 1909: 356, 1912: 212). Egyet név szerint is megemlítenk: 1904-ben Emeryk Hutten-Czapski gróftól vásárolt 561 db oroszországi fossziliát. Az ősmaradványok vásárlásánál szempontja a gerincteleneknél a gyűjteményi hézagok betöltése, a gerinceseknél a példányok szépsége és különlegessége volt.

Így került a gyűjteménybe 1884 és 1911 között egy kisebb Eifel-hegységbeli devon (korall, pörgekarú), belga karbon (főként pörgekarú), hallstatti (Aussee) triász (ammo-

nitesz), svájci dogger (ammonitesz), alpi gosau és németországi kréta (korall és puhatestű), valamint franciaországi eocén (kagyló, csiga) gerinctelen kollekciónak. Az egyedi példányok közül az őssálatok testalakját, -részeit élethű pontossággal megőrző 19 solnhofeni (Dél-Németország) felső-jura rák (Aeger tipularius több példánnyal), tengeri lilium (*Pentacrinus*, *Saccocoma*), kígyókarú tengeri csillag (*Geocoma*), valamint két páratlan szépségű holzmadeni (Dél-Németország) alsó-jura tengeri lilium (*Pentacrinus*) lenyomatát kell kiemelni. Ezek szerencsére átvésztelték a Föld- és Öslénytár 1956-os tűzvését, s gyűjteményünknek ma is legszebb darabjai közé tartoznak.

A gerincesek közül kiemelendő a Bihar-hegység Oncsásza barlangjából, valamint egy morvaországi barlangból előkerült teljes barlangi medve (*Ursus spelaeus*) csontváza. A csontvázak montírozását is vállalta Semsey, így azokat álló, illetve járó testhelyzetben szemlélhették a látogatók a 20. század elejétől kezdve a múzeum ún. csonttermében. S a csontterem legszebb példányai között volt látható a dakotai (Észak-Amerika) oligocén ősrorszarvú (*Metamynodon planiformis*), valamint a legnagyobb szarvasfélék közé tartozó *Megaceros euryceros* Írország posztglaciális üledékéből (a leltárkönyvi bejegyzés szerint 1200 koronáért vásárolta Semsey). Ez utóbbi is, szó szerint, átvésztelte az '56-os tűzvészt, s a Magyar Természettudományi Múzeum 2008-as *Jégkorszak* című nagy kiállításának egyik legszebb példánya. Semsey bőkezűségét jelzik az alsó-jura holzmadeni sötétszürke bitumenes palából előkerült kitűnő megtartású őskrokodilfélék: *Metriorhynchus* (koponya), *Teleosaurus* (teljes csontváz) és *Mystrisaurus* (teljes csontváz) beszerzése is. Értékes példányokkal gyarapította Semsey a tár hal-

gyűjteményét is: az észak-olaszországi Monte Bolca eocén rétegeiből hét pompás hallenyomatot vásárolt meg. Ezek olyan jó megtartásúak, hogy a lenyomatokon még a „halszálkák” (valójában a bordák) is jól kivehetők. Szép és törzsfejlődési szempontból fontos leleteket vásárolt az őshiénák (*Hyaenodon horridus*), a macskafélék (*Machairodus felinus*), továbbá a patások (*Oreodon culbertsoni*, *Mesohippus longipes*) köréből. A tűzvész után sajnos csak néhány lemez maradt meg a *Glyptodon* nevű őslajhár óriási méretű, félgömb alakú páncéljából.

Az ország másik leggazdagabb földtani gyűjteménye, a Magyar Királyi Földtani Intézet múzeuma számára is vásárolt Semsey szép kiállítási darabokat. Ezeket többnyire közvetlenül a gyűjtőktől (Oskar Fraas, Bernhard Hauff) vásárolta Holzmadenből és Solnhofenből, s megvásárolta Henri Coquand francia geológus gyűjteményi hagyatékát. A mintegy 30 ezer db szép és jó megtartású ősmaradványt tartalmazó gyűjteményért 8000 francia frankot fizetett.

Mindezekből, a Magyar Állami Földtani Intézet múlt század közepi új múzeumpolitikájának megfelelően sok szép kiállítási példány (ún. Schaustück), valamint gazdag mezozoós gyűjteményanyag került át leltárilag az 1960-as években a Magyar Természet-tudományi Múzeumba.

Közülük ki kell emelni egy páratlan épségben fosszilizálódott holzmadeni őshal (*Lepidotus elvensis*), egy kardorrú hal (*Aspidorhynchus acutirostris*), s többféle őskrokodil

1 „Fülöp József igazgató megegyezett a Nemzeti Múzeummal abban, hogy az intézet nem rendez népszerűsítő kiállításokat, és anyagának erre alkalmas részét (ősgerinces csontvázak, a Semsey-féle holzmadeni és solnhofeni őshüllőanyag, a negyedkori nagy ősemmlős gyűjtemény jó része stb.) a Nemzeti Múzeumnak engedi át” (Tasnádi Kubacska, 1969)

(*Pelagosaurus typus*, *Metriorhynchus*, *Myristosaurus bollensis*) csontvázat. De Semsey vásárolta a vérszomjas ragadozó sárkánygyíkok, az ichtiosauruszok több „kapitális” példányát is (*Stenopterygius quadricissus*), közte egy olyan példányt, melyen a szerves anyagú lágytestdarabok (bőr) is megmaradtak. A szakzsargonban csak „bőrös ichtiosaurusz”-nak hívott példány képe több tankönyvbe is bekerült. S ki kell emelni a solnhofeni litográfalából előkerült, s közvetlenül a „termelőtől” vásárolt csodálatos (a jelző használata nem túlzás!) szépségű leleteket. Fosszilisán igen-igen ritka medúza, szitakötő (*Libellula*, *Protolinderina*), mélytengeri rákok, többféle hal, tengeri lilium, kígyókarú tengeri csillag apró vázrészeit élethű pontossággal őrizte meg a púderfinomságú okkersárga iszap. Egyébként a könyvnyomtatás alapanyagául bányászott palából került elő az evolúció szempontjából kiemelkedő értékű tíz ősmadár (*Archaeopteryx*) lelet is, valamint innen ismerünk több kisméretű repülő gyíkot, pteroszauruszleletet is. S ha már a repülő gyíkoknál tartunk, meg kell említenünk azt az Őslénytár mélyraktárából közelmúltban előkerült *Rhamphorhynchus*-leletet is, melyet Semsey 960 koronáért vásárolt 1904-ben a solnhofeni kőbányák felügyelőjétől, Wilhelm Grimmtől. Az 50 cm körüli példányon jól látható a gerincoszlop, a függesztő övek és végtagok mellett a koponya és az alsó állkapocs is. S ami a példány különlegességét adja: a lelet nem szerepel a repülő gyíkok nemzetközi katalógusában, tehát e kivételesen szép példányt még senki nem tanulmányozta tudományos igénnyel.

A vételek lebonyolítása

A mai gyakorlattól eltérően, amikor az ásványbörzék is fontos színterei az ásványok forgalmának, Semsey korában az egyedi vé-

teleket szinte kizárólag az ásványkereskedőkkel folytatott kétoldalú ügyletek során intézték. A kereskedők Krennert, illetve közvetlenül is Semseyt keresték meg ajánlataikkal. Semsey „valahányszor híret hallja, akár hazánkban, akár a nemzetközi európai és amerikai nagy ásványkereskedőknél, valami új, ritka vagy nevezetes ásványpéldánynak, mindig versenyre kél a nagy európai múzeumokkal s az amerikai gazdag gyűjtőkkel, hogy ásványtárunkat azon magas színvonalon fenntartsa, amelyre ő azt emelte” (Pulszky, 1888). Az egyik híres történet szerint a mexikói Sonora tartomány egyik bányájából egy bámulatos stefanitkristály-csoport került elő „melyet a philadelphiai Foote ásványkereskedő cég szerzett meg. A darab fényképét és leírását közlő írást szétküldötte a legnagyobb múzeumoknak, gyűjtőknek, jelezve, hogy a darab ára 500 dollár. Krenner azonnal megrohanta Semseyt, s ment a sürgöny, megelőzve fél nappal a British Museum sürgönyét” (Koch, 1987). Koch Sándor (1952) szerint „hetenként érkezett 2-3 küldemény a világ minden részéből, sőt néha naponta jöttek a ládák, dobozok. Az érkező küldemények darabjait Krenner gondosan átvizsgálta, válogatta. A hiányzó, [a gyűjteményben] nem elég jól képviselt vagy különösen szép darabokat megvételre ajánlotta Semseynek, és csak nagyon ritka esetben eredmény nélkül” (Koch, 1952). Ide kívánczik egy anekdota Krenner féltékeny ásványszeretetéről: „Semsey is sokszor panaszkodott, hogy Krenner még neki sem mutatja meg a már megvásárolt darabokat. Mindig talált valami kifogást, és közben eldugdosta az ásványokat. De – mondotta –, én újabbban kifogok rajta. Hiába kéri egy-egy újabb szállítmány megvételét, nem veszem meg. Behozatom magamhoz, jól megnézem a darabokat, kigyönyörkö-

döm magamat bennük, s csak ezután adom bejegyzésemet a vételhez” (Koch, 1987). Ritkábban Semsey saját utazásai során maga is vásárolt példányokat (például 1887-es spanyolországi útja során). Nagyobb gyűjteményeket, illetve azok válogatott darabjait az örökösöktől (pl. Wagner J. nagybányai orvos vagy James R. Gregory londoni gyűjtő esetében) vagy hagyatéki árveréseken is vásároltak (például II. Dom Pedro császár vagy René Hurault de Vibraye márkai kollekciójából).

További adományok a padlótól a platináig

Semsey a tári szakkönyvtár fejlesztésére is sokat áldozott. Három nagy különlenyomat-gyűjteményt vásárolt a tárnak, 1908-ban Aristides Brezináét (11 ezer db, 2000 márkáért), melynek példányai nagyrészt Wilhelm Haidingernek, a bécsi cs. kir. birodalmi földtani intézet igazgatójának könyvtárához tartoztak, „és ránk nézve különösen azért nagybecsűek, mert a folyóiratok, amelyekből származnak, nálunk nem találhatóak, és főleg azért, mert e folyóiratok régebbi évfolyamai ma már alig volnának, még oly drága áron is megvásárolhatók.” (MNM 1908. évi jelentés). Egy évre rá Harry Rosenbusch, főleg közettani (5000 db, 2000 márkáért), majd 1912-ben Ferdinand Zirkel ásvány- és kőzettani tárgyú, főként doktori disszertációkból álló (8865 darabos) különlenyomat-gyűjteménye érkezett. Több ízben vásárolt könyveket, még 1922-ben, betegsége idején is, két szakfolyóiratot és egy népszerű természettudományi lapot járatott a tárnak, és a folyóiratok bekötésére is több ízben költött (MNM-jelentések adatai alapján).

Semsey tanulmányutakat is finanszírozott, többnyire az állami kiküldetésben konferenciára vagy múzeumi tapasztalatszerzésre utazó kutatók szakmai kirándulásának vagy

hosszabb tartózkodásának költségeit fedezte, például Frazzenau Ágostonnak a VII. és VIII. Nemzetközi Geológiai Kongresszus utáni uráli, illetve pireneusi kirándulását (1897, 1900), Zimányi Károly három tanulmányútjának meghosszabbítását (1898, 1901, 1905), Loczka József három nemzetközi vegyész-kongresszuson történő részvételét (1898, 1902, 1909). 1910-ben és 1912-ben Mauritz Béla ditrói, illetve Jugovics Lajos Vas és Zala megyei gyűjtőútjait támogatta.

Semsey műszereket elsősorban Krenner egyetemi tanszékei és a Földtani Intézet számára vett, de a múzeumi vegyi laboratórium felszereléséhez is hozzájárult 2724 K értékű műszer és platinaeszköz megvásárlásával, az 1896-ban berendezett új ásványtani kiállítótermet pedig „saját költségén kemény padlókkal burkolta” (VKM 26. jelentése).

Múzeumi elismerései

Semsey Andor nagy szolgálatairól illő módon különböző tiszteleti címeket is kapott az MNM-től, 1882-ben tiszteletbeli főőr (ekkoriban a tár vezetőjét hívták őrnék), s 1902-ben, a múzeum centenáriumi évében címzetes osztályigazgató lett (Krenner 1901-től viselte a korábbi „igazgató őr” helyett az „osztályigazgató” címet). Ezeknél azonban bizonyos jobban örült annak, hogy Krenner 1881-ben a semseyit, 1893-ban az andorit ásványfajokat nevezte el róla. Krenner mindkét új fajt Felsőbányáról (ma Baia Sprie, Románia) származó ércek vizsgálata során fedezte fel.

Semsey és a természettudományi múzeum ügye

A XIX. század, s különösképpen annak második fele a természettudományi múzeológia nagy „felhalmozó” korszaka volt. Ahogy szaporodtak a világ természettudományi megismerésének eredményeit rögzítő vaskos könyvek, soro-

zatok és szaklapok, úgy gyűlt az ismeretek tárgyi dokumentációja a természettudományi gyűjteményekben, a korábbi épületek befogadóképességét és a szervezeti felépítést egyaránt próbára téve. Párizsban már régóta saját helyen és önálló egységként működött a természettudományi múzeum, Londonban 1881-ben nyílt meg a British Museumhoz tartozó Natural History Museum önálló épülete, a számunkra sok mindenben mintát adó Bécsben pedig 1889-ben avatták fel a k. k. Naturhistorisches Hofmuseum palotáját. Az 1880-as évekre az MNM alig néhány évtizede felépült – az Országos Széchényi Könyvtárnak is otthont adó – épülete szűkössé vált. 1881-ben vetette föl először egy országgyűlési bizottság egy külön természettudományi múzeum-épület felépítésének szükségességét. A következő évtizedekben többször és többféle helyszín került szóba, de építkezés helyett a helyhiányt egyes osztályok (tárak) kiköltöztetésével oldották meg. A néprajzi osztályt 1893-ban azért kellett kilakoltatni „mert csak így lehetett helyet adni a Semsey Andor bőkezűsége folytán az ásványtárban örvendően mutatkozó szaporodásnak” (VKM 23. jelentése). Az első természettudományi tár, melyre ez a sors várt, a Növénytár volt, melyet 1892-ben költöztettek bérelt lakásokba.

Semsey 1891-ben *A magyar nemzeti múzeum átalakítása* címmel közölt cikkében reflektált Csáky Albin miniszter arra irányuló tervére, hogy „a mostani múzeum keretét a természettudományi szakoknak kitelepítésével megbontsák, a mostani palotát csakis a magyarság műveltségtörténeti múzeumának hagyván meg.” Úgy vélte, hogy ezzel „lényegesen megbontanók a múzeum mai jellemét, elválasztva a »magyar«-t a »múzeum«-tól. Ez pedig a mi különös viszonyaink közt nem közönyös dolog.” Hozzátette, hogy a meg-

maradó múzeum „látogatóinak száma ekkor sem apadna meg, már csak azért sem, mert odaszoktak az emberek”, de arról is meg volt győződve, hogy a szétválás „a külön természettudományi múzeum látogatóinak mai számát érezhetően csökkentené”. Rámutatott, hogy „bárminemű, de legkivált természettudományi gyűjtemények költöztetése csakis a végső szükség esetén engedhető meg. Mert nincs költözködés kisebb-nagyobb kár nélkül. Márpedig itt, ahol olyan rendkívül becses tárgyakról van szó, milyenek például a világhírű ásványgyűjteményünknek fölülte kényes tárgyai, e kincseket kockáztatni egykönnyen nem szabad.” Semsey a természettudományi tárak kitelepítése helyett néhány kisebb átrendezés mellett a képtár elköltöztetését javasolta, és ennek megfelelő új elhelyezési javaslatot is adott. Mellékesen kitért a szintén a tervekben szereplő új, monumentális burkolatra is, és ezt az épület klasszikus vonalait megbontó fölös pénzkidobásnak tartotta.

Semsey javaslata fölött azóta átlépett a történelem. A képtárnak a Szépművészeti Múzeum felépülése után valóban megtörtént kiköltöztetése ellenére 1926-ban az Állattárnak is el kellett hagynia Múzeum körüti otthonát, az Embertani tár pedig eleve más épületben alakult meg 1945-ben. Több mint száz évvel az első tervek után elkezdődött a Magyar Természettudományi Múzeum első saját épületének kialakítása a volt Ludoviceumban, és a még a Múzeum körüti épületben maradt utolsó szervezeti egységek, az Ásvány- és Kőzettár (1995/6-ban) és a Föld- és Őslénytár is ide költöztek (2005-ben). Semseynek a kiköltöztetéssel kapcsolatos balsejtelmei annyiban beigazolódtak, hogy az eredetileg „ideiglenesen elhelyezett” tárak – az 1891 óta további három alkalommal átköltözött Növénytár és az 1928-ban az egyik ideiglenes

helyről a másikra, a Baross utcába áthurcolkodott Állattár – még mindig a „provizórius” helyükön működnek.

A gyűjtemény a Semsey-korszak végén

1878-ban a gyűjtemény öt látogatható terme ásványokat, kettő őslényeket, két folyosóterme a kőzeteket mutatta be. Negyven évvel később, 1919-ben az ásványtani bemutató kiszorította a kőzeteket a folyosóról, és még egy további nagy termet is kapott, ott voltak a meteoritok is kiállítva. A kőzetek egy másik folyosó részre és egy terembe kerültek, míg az őslény- és rétegtani rész a korábbival egyező alapterületű két másik termet kapott. A látogatható termek alapterülete így kb. 820-ról kb. 1150 m²-re, a gyűjteményi darabszám ez idő alatt 55 ezerről kb. 115 ezerre nőtt. „Ezen eredményt főleg Semsey Andor dr. úrnak köszönhetjük, aki áthatva az ügy fontosságától, huszonhárom év óta a gyűjtemény számára mindig a legtanulságosabb és legbecsebb anyagot választja ki és szerzi meg” – írta erről Krenner 1902-ben.

Mennyi az annyi?

Mivel 1956-ban az Ásvány- és Kőzettár, illetve a Föld- és Őslénytár iratai, illetve a VKM-nek a Magyar Országos Levéltárban őrzött levéltári anyaga egyaránt elpusztult, és csak a nyomtatott dokumentumokra támaszkodhatunk, Semsey Andor adományairól pontos kimutatást összeállítani lehetetlen. Mégis, a meglévő források lehetővé teszik egy realiztikus becslés megtételét – a nyomtatott források gyakori ellentmondásai ellenére. (Például az 1878-as párizsi világkiállítás alkalmából a Semsey által adományozott összeg a különböző források szerint 18 000 forint [= 36 000 K, 1879-es VKM-jelentés], 38 000 forint [= 76 000 K, Ilosvay, 1925], 17 000

frank [Krenner, 1896], illetve 30 000 frank [Mauritz, 1933] volt.) Semsey adományainak összértékét Ilosvay (1925) mindössze 160 000 K-ra becsülte (ezt a nagyságrendileg téves adatot több későbbi cikk átvette), Mauritz (1924, 1933) 1 millió K-ra tette, míg egy 1931-es gyűjteményegyetemi kiadvány pontosan 874 066 K-ban állapította meg. A leginkább realiztikus becslés az 1 millió K-t is meghaladó összeg, ez adódik a meglévő évi adatok extrapolálásából is, másrészt Krenner (1902) adata szerint Semsey addig már 700 ezer K-t áldozott gyűjteménygyarapításra. Ha ezt összeadjuk az 1903–1912 periódusra hiánytalanul ismert kiadásokkal (330 911 K), ugyanezt a nagyságrendet kapjuk. Az 1 millió korona mai értékét nehéz lenne megállapítani, de mindenképpen elképesztő pénzről volt szó, a valuta aranyértékét közvetlenül átszámítva 5 és fél millió euró, az Osztrák Nemzeti Bank 2003-as vásárlóérték-becslése alapján 10 millió euró összegről. Közvetett értékbecslésre alkalmas, hogy a Blaha Lujza téri volt Nemzeti Színház berendezéssel együtt 1,4 millió, míg az Esterházy-képtár 2,6 millió koronába került.

Az abszolút számok mellett az arányok is lenyűgözők. Úgy becsülhető, hogy az 1878–1913 időszakban vásárolt ásványok 86, a kőzetek 60, a meteoritok 93, az őslények 77, összességében a példányok 85 %-át Semsey pénzből vették, a gyűjteménygyarapításra fordított összeg 84 %-át, vagyis az állami dotáció több mint *ötszörösét* Semsey adta.

Nemzetközi értékelés

Az első bekezdés Semseyt méltató Pulszky-idezetének folytatása szerint „az ő ritka bőkezűségének köszönhetjük, hogy a magyar nemzeti múzeum ásványgyűjteménye az európai ásványtárak közt, gazdagságára és a

példányok szépségére nézve, a harmadik helyet foglalja el.” Bár ez 1888-ban még inkább csak a megelőlegezett bizalom jele volt, a Krenner–Semsey-korszak lezárulta után, 1926-ban Paul Groth, a kiemelkedő német mineralógus is úgy értékelte, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum ásványtára „ha nem is a legnagyobb, de a tudományosan legértékesebb európai gyűjtemények sorába került”. Érdekes tehát nemzetközi összehasonításban is értékelni Semsey működését. A VKM- és MNM-jelentések alapján Semsey 1878–1913 közt kb. 40 ezer ásványt, 600 kőzetet, 1000 meteoritot és 3500 őslényt, összesen kb. 45 ezer darabot adományozott (egy 1931-es gyűjteményegyetemi kiadvány szerint viszont 68 809 db-ot). A bécsi természetrajzi múzeum ugyanakkor 92 261 példánnyal gyarapodott, ebből a vételek összértéke 1 011 904 K volt (Vera F. Hammer közlése), míg 1880–1914 közt a londoni természetrajzi múzeumban a leltározott ásvány-, kőzet- és meteorit-állomány növekedése 51 056 db volt (Chris J. Stanley közlése). Semsey adományai tehát értékben nagyságrendileg megegyeztek a bécsi, míg darabszámban a londoni múzeum korabeli gyarapodásával. Más szóval: egyetlen vagyonos ember áldozatkészsége ki tudta egyenlíteni a gazdagabb országokkal szembeni költségvetési hátrányt – legalábbis a gyűjteménygyarapítás terén. Ahogy Semsey Andor írta *Az én programom* című hitvallásában: „elvégre az állam mindent nem tehet. Kulturális tevékenységében az egyesek meg a társadalom kötelessége támogatni azt.”

Epilógus

„Tudom, hogy az, mit tettem, az idők változó sorában eltűnik. A vasat is megrágja az idő” – fogalmazott Semsey említett írásának záró gondolatai közt 1888-ban. A látnoki megér-

zés sajnos hamarabb beteljesült, mintsem arra számítani lehetett. 1956-ban, a Nemzeti Múzeum égése során, az Ásvány- és Kőzettár nagy részének pusztulása következtében Semsey Andor adományainak jó része is a tűzmartalékaul esett. De még ha valamennyi általa vásárolt példány megsemmisült volna,

a nagy mecénás érdemei akkor is csorbítatlanul, örök példaként állnának előttünk.

Kulcsszavak: *Semsey Andor, Krenner József, Magyar Természettudományi Múzeum, mecenatúra, ásványgyűjtemény, meteoritgyűjtemény, ősmaradvány-gyűjtemény*

IRODALOM

- Ilosvay Lajos (1925): Dr. Semsey Andor t. tag emlékezete. In: *A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek*. MTA, Budapest, 19, 2, 1–24.
- Koch Sándor (1952): *A magyar ásványtan története*. Akadémiai, Budapest
- Koch Sándor (1987): *Emlékezés*. ELTE TTK KISZ Bizottság, Budapest
- Krenner József (1896): Ásvány-őslénytár. In: *A Magyar Nemzeti Múzeum (1802–1895)*. Budapest, 64–69.
- Krenner József (1902): Az ásvány-őslénytár története. In: *A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene*. Hornyánszky Nyomda, Budapest, 305–313.
- Mauritz Béla (1924): Emlékbeszéd semsei Semsey Andor tiszteleti tag felett. *Földtani Közöny*. 54, 125–127.

- Mauritz Béla (1933): Krenner József emlékezete. In: *A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek*. MTA, Budapest, 21, 18, 1–27.
- MNM-jelentések [1898–1913–1923]: *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum [...] évi állapotáról*. Budapest
- Pulszky Ferenc (1888): A Magyar Nemzeti Múzeum. Magyar Salon. 8, 450–466.
- Tasnádi Kubacska András (1969): Az Állami Földtani Intézet Múzeuma. In: Fülöp József – Tasnádi Kubacska András (szerk.): *100 éves a Magyar Állami Földtani Intézet*. MÁFI, Budapest, 251–265.
- Vendl Aladár (1956): *A Budapesti Műszaki Egyetem ásvány- és földtani tanszékének története*. Tankönyvkiadó, Budapest
- VKM-jelentések [1–27.]: *A vallás- és közoktatásügyi miniszternek a közoktatás állapotáról szóló, és az országgyűlés elé terjesztett [...] jelentése*. M. Kir. Egyetemi Könyvnyomda, Budapest

